

हिंसा र दुर्व्यवहारबाट बालबालिकाको सुरक्षा र संरक्षण

खण्ड-क अध्ययन सामग्री

हिंसा र दुर्व्यवहार के हो ?

१. हिंसा (Violence): कुनै पनि व्यक्ति, समूह, समाज, धर्म, संस्कृतिद्वारा बालबालिका माथि शारीरिक र मानसिक क्षति पुग्ने गरी गरिने व्यवहार नै बालबालिका विरुद्धको हिंसा हो । यसरी बल प्रयोग गरेर वा त्यस्तो बल प्रयोग गर्ने धम्की दिएर बालबालिका विरुद्ध गरिने नराम्रो व्यवहारले बालबालिकाको स्वास्थ्य, विकास, आत्मसम्मान आदिमा नकारात्मक असर पुऱ्याउँछ । अनुशासनको नाममा सजाय दिनु, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार गर्नु, बाल उमेरमै विवाह तय गर्नु वा गराउनु, धर्म वा परम्पराको नाममा हानिकारक कार्यहरू गर्नु, शारीरिक वा मानसिक क्षति वा कष्ट पुग्ने अन्य कार्यहरू गर्नु आदि यसका उदाहरणहरू हुन् ।

२. दुर्व्यवहार (Abuse): बालबालिकालाई गरिने नराम्रा व्यवहारहरू जसले बालबालिकाको सुरक्षा, स्वास्थ्य, आत्मसम्मान र विकासमा नराम्रो असर पुऱ्याउँछ ती सबै दुर्व्यवहार हुन् । जस्तै: शारीरिक दुर्व्यवहार, भावनात्मक दुर्व्यवहार, मौखिक दुर्व्यवहार, बेवास्ता वा उपेक्षा, यौन दुर्व्यवहार आदि ।

बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक, भाषिक विकासमा गम्भीर नकारात्मक असर पर्ने खालका काम, व्यवहार, भाषाको प्रयोग गर्नुलाई हिंसा र दुर्व्यवहार मानिन्छ । यसबाट उनीहरूको स्वास्थ्य, विकास तथा स्वाभिमानमा नकारात्मक असर पर्छ । प्रारम्भिक बाल्यावस्थामा भोगेका हिंसाले उनीहरूको सर्वाङ्गीण विकासमा हानि गर्छ र दुर्व्यवहारको असर जीवनभर रहिरहन्छ ।

बालबालिका माथि हुनसक्ने जुनसुकै हिंसा र दुर्व्यवहारहरू प्रभावको दृष्टिकोणले अन्तरसम्बन्धित हुन्छन् । यी दुर्व्यवहारहरूलाई प्रकृतिका आधारमा छुट्याएर हेर्न सकिन्छ जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

शारीरिक दुर्व्यवहार : बालबालिका माथि कुनै पनि बहानामा कुनै पनि ढङ्गले शारीरिक क्षति पुग्ने गरी गरिने क्रियाकलापहरू जस्तै : कुटपिट गर्ने, चिमोड्ने, कपाल तान्ने, एक खुट्टामा उभिन लगाउने, बाँध्ने, भित्तामा ठोक्काउने, घचेट्ने, पानी खन्याउने, पोलिदिने, तातोपानी खन्याउने, थुनेर राख्ने, घर निकाला गरिदिने, उमेर अमिल्दो कार्य गर्न लगाउने, खसाल्ने धम्की दिने, भट्कार्ने, हल्लाउने खालका दुर्व्यवहारलाई शारीरिक दुर्व्यवहार भनिन्छ ।

बेवास्ता र उपेक्षा : बालबालिकालाई उनीहरूका आधारभूत आवश्यकताबाट वञ्चित गराउने क्रियाकलापहरू जस्तै: उमेरअनुसार खाना नदिने, मौसमअनुसारका सफा लुगा लगाउन नदिने, बिरामी अवस्थामा उपचार नगर्ने, बालबालिकाको कुरालाई बेवास्ता गर्ने वा नसुन्ने आदि क्रियाकलापहरू यस वर्गको दुर्व्यवहारमा पर्छ ।

शाब्दिक (मौखिक) दुर्व्यवहार : बालबालिकालाई सरापनु, हप्काउनु, अपशब्द बोल्नु, नराम्रो नाम काढेर बोलाउनु, हीनताबोध गराउनु, गाली-बेइज्जती गर्नु, जिस्काउनु, अरूसँग नकारात्मक तवरले तुलना गर्नु जस्ता कुराहरू मौखिक दुर्व्यवहारभित्र पर्दछन् । बालबालिका माथि जानेर वा नजानेर यस्ता प्रकारका मौखिक दुर्व्यवहार भइरहेको हुनसक्दछ । कतिपय अवस्थामा यस्ता कुराहरूलाई हामीले सामान्य रूपमा लिइरहेका पनि हुनसक्छौं वा खासै वास्ता नगरिएको पनि हुनसक्छ तर यस्ता दुर्व्यवहारले बालबालिकालाई मनोवैज्ञानिक रूपमा असर गरिरहेको हुन्छ ।

बालबालिका विरुद्धको अन्य हिंसा: बालबालिकालाई जुवातासमा संलग्न गराउने, धुमपान, मद्यपान जस्ता कुलतमा लगाउने, विद्युतीय वा अन्य माध्यमबाट सताउने, राजनीतिक प्रयोजनका लागि सङ्गठित गर्ने, चक्काजाम, धर्ना वा जुलुसमा प्रयोग गर्ने, बालबालिकालाई जबरजस्ती अनाथ घोषणा गराउने वा अनाथका रूपमा दर्ता गर्ने, जादु वा सर्कसमा प्रयोग गर्ने, बालविवाह गर्ने वा गराउने तथा कानुनबमोजिम बाहेक बालबालिकालाई बालगृहमा राख्ने कार्य पनि बालबालिका विरुद्धको हिंसा हो ।

भावनात्मक तथा मानसिक दुर्व्यवहार : बालबालिकाको भावनामा चोट पुग्ने गरी अर्थात् बोलीचालीको भाषामा उनीहरूका मन दुख्ने गरी गरिने कुनै पनि क्रियाकलाप वा व्यवहारलाई भावनात्मक दुर्व्यवहार भन्न सकिन्छ । भावनात्मक दुर्व्यवहारले बालबालिकाको मानसिक स्वास्थ्य र सामाजिक विकासमा असर गर्दछ । जस्तै: बालबालिकालाई माया नदेखाउने, नबोल्ने, भावनामा चोट पुऱ्याउने, छोरा र छोरीकोबीच भेदभाव गर्ने, विचारको सम्मान नगर्ने, सिकाइमा सहयोग नगर्ने, उत्प्रेरणा नदिने बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना नगर्ने, खेल खेल्न नदिने, उपयुक्त खेल सामग्रीहरू नदिने आदि भावनात्मक तथा मानसिक दुर्व्यवहारहरू हुन् ।

सजाय : बालबालिकालाई अनुशासनका नाममा घर वा विद्यालयमा माथि उल्लेख गरिएका क्रियाकलापहरू गर्नु सजाय हो ।

यौन हिंसा वा दुर्यवहार : कुनै वयस्क, पाको मानिस वा ठुला बालबालिकाले अथवा आफूभन्दा केही शक्तिशाली व्यक्तिले बालबालिकामाथि यौन आशय भल्कने गरी गर्ने कुनै पनि कार्य तथा यौन आनन्दको निम्ति गरिएका छुवाइहरू वा सम्बन्धहरूलाई बालयौन दुर्यवहार भनिन्छ । बालबालिकाको गोप्य अङ्गमा छुने वा वयस्कको गोप्य अङ्गमा छुन लगाउने तथा बालबालिकालाई बलात्कार गर्ने जस्ता क्रियाकलापलाई यौन हिंसा वा दुर्यवहार भनिन्छ ।

बालयौन शोषण : बालबालिकाको शरीर र उनीहरूका लैङ्गिकतालाई व्यक्तिगत लाभ वा फाइदाका लागि प्रयोग गर्नु बालयौन शोषण हो । व्यक्तिको कमजोरी, आत्मशक्तिको स्थिति वा उसको विश्वासको गलत फाइदा उठाएर यौनिक प्रयोजनको लागि दुरुपयोग गर्नु यौन शोषण हो । जस्तै बालबालिकालाई यौनधन्डामा लगाउने, अश्लील चित्रणमा बालबालिकाको दुरुपयोग गर्ने, बालयौन पर्यटन तथा इन्टरनेट अनलाइनको माध्यमबाट यौनजन्य क्रियाकलाप गर्ने आदि ।

अनलाइनमा बालयौन दुर्यवहार तथा शोषण (Online Sexual Abuse and Exploitation) : आफ्ना भूट्टा परिचय बनाएर बालबालिकासँग इन्टरनेटमा साथी बन्ने, इन्टरनेटको प्रयोग गरेर बालबालिकालाई यौनका आशयले फकाउने, इन्टरनेटमा बालबालिकासँग अशिलल कुरा गर्ने, फोटो भिडियो माग्ने वा पठाउने, अनलाइन भिडियोमा आउन दबाब दिने वा बालबालिकाको अश्लील चित्र बनाउने र वितरण गर्ने वा भण्डारण गर्ने जस्ता कार्यहरू अनलाइन मार्फत गरिने बालयौन दुर्यवहार तथा शोषणमा पर्छ ।

बालश्रम : बालबालिकालाई मानसिक, शारीरिक, सामाजिक तथा नैतिक रूपमा हानि पुऱ्याउने गरी आर्थिक वा लाभको काममा लगाउने कार्य नै बालश्रम हो । यो जोखिमपूर्ण हुनुका साथै यसले उनीहरूको शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसरलाई बाधा पुऱ्याउँछ । बालश्रमले प्रचलित कानूनमा तोकिएको उमेरभन्दा कम उमेरका बालबालिकालाई श्रममा लगाउने कार्यलाई जनाउँछ ।

बेचबिखन तथा ओसारपसार र अपहरण : बालबालिकाको बेचबिखन, अङ्ग तस्करी, श्रम शोषण तथा यौन क्रियाकलाप गराउने, आर्थिक फाइदाको प्रयोजनले धर्म सन्तान लिने र दिने, फिरौतीका लागि अपहरण गर्ने वा बन्धक बनाउने उद्देश्यले एकठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजाने देशको सीमाना कटाउने कार्यहरू यसअन्तर्गत पर्दछन् ।

परम्परागत हानिकारक अभ्यासहरू : यसअन्तर्गत खासगरी- क) बालविवाह- धर्म, संस्कृति वा अन्य कुनै पनि नाममा कानुनले तोकेको भन्दा कम उमेरमा गरिने विवाह, ख) छाउपडी प्रथा र महिनावारीसँग सम्बन्धित महिला तथा बालिकामाथि हुने सबै खालका विभेदहरू, ग) भुमा प्रथा-बौद्ध सम्प्रदायमा परिवारको माहिली छोरीले अनिवार्य रूपमा आनी भएर बौद्ध गुम्बामा बस्नुपर्ने चलन, र घ) यौनअङ्ग छेदन गर्ने कार्य- इस्लाम धर्म मान्ने समुदायका बालबालिकाको सन्दर्भमा प्रचलित अभ्यास (यसले स्वास्थ्यसम्बन्धी जटिलताहरू पनि जन्माउने सम्भावना हुन्छ । जस्तै: पुरुषहरूमा अस्पतालमा नगई गरिने भएकाले बढी रक्तश्राव हुने भएकाले मृत्युसमेत हुनसक्ने जोखिम देखिन्छ) आदि पर्छन् ।

हिंसा र दुर्व्यवहारको असर

- गर्भवती अवस्थामा आमाप्रति गरिएको दुर्व्यवहारले शिशुको शारीरिक तथा मानसिक विकासमा प्रभाव पर्दछ ।
- बालबालिकाले त्रसित हुने, ओछ्यानमा पिसाब गर्ने, रिसाउने, जिद्दी स्वभावको हुने, हिंसात्मक रूपमा प्रस्तुत हुने, डाह गर्ने जस्ता नकारात्मक व्यवहार देखाउँछन् ।
- कुनै काम वा क्रियाकलापप्रति चासो नराख्ने, एकलै बस्ने, भगडालु हुने, कोही कसैको अगाडि बोल्न नसक्ने, मुर्च्छा पर्ने, मानसिक सन्तुलन गुमाउने र आत्महत्यातिर उन्मुख हुने गर्न सक्छन् ।
- प्रारम्भिक बाल्यावस्थाका भोगाइहरू जीवनभरि मस्तिष्कमा रहिरहन्छ । यसले मस्तिष्कको न्युरोनहरूलाई क्षति गरी बालबालिकाको बौद्धिक सिपहरू कमजोर बनाउँछ र सिक्ने तथा सोच्ने क्षमतामा नकारात्मक असर गर्छ ।
- हिंसा, दुर्व्यवहारमा हुर्किएका बालबालिकाको व्यवहार माया, सद्भाव र हौसला पाएका बालबालिकाको व्यवहारभन्दा फरक हुन्छ । यस्ता बालबालिकामा हीनता भाव, बदलाको भाव, दुखीपन, डरत्रास, अन्तरमुखी, कम आत्मविश्वास र कमजोर मनोबल हुन्छ ।
- शारीरिक दुर्व्यवहारले बालबालिकाको शरीरका अङ्गहरू भाँच्चिने, आँखा फुट्ने, कान नसुन्ने जस्ता शारीरिक अपाङ्गता तथा मृत्युसमेत हुनसक्छ ।
- बालबालिका तथा अभिभावकको सम्बन्ध कमजोर हुने, बालबालिकाले विद्यालय छाड्ने, मानसिक समस्यासमेत हुने सम्भावना हुन्छ ।
- बालबालिका भविष्यमा स्वयं नकारात्मक प्रवृत्तिका हुन गई उनीहरूमा हानिकारक बानी विकास हुने (harmful coping mechanisms) साथै हिंसा वा शोषणको चक्र पुनः दोहोरिने जोखिम बढ्छ ।

प्रारम्भिक बाल्यावस्थाका बालबालिकालाई जोखिम हुने हिंसा तथा दुर्व्यवहारबाट सामाजिक र कानुनी रूपमा सुरक्षा दिने जिम्मेवारी संरक्षक, बुबाआमा वा अभिभावकको हो । कुनै पनि अभिभावक, शिक्षक तथा वयस्कले बालबालिकालाई उमेर, जात, भाषा, लिङ्ग, गरिबी, अपाङ्गता वा अरू कुनै पनि आधारमा हिंसा, दुर्व्यवहार, भेदभाव, बेवास्ता, अपमान गर्न र मानसिक तथा शारीरिक सजाय दिने कार्य अपराध हो । यस्ता व्यवहारका लागि कानूनतः सजायको पनि व्यवस्था छ ।

विभिन्न अध्ययनअनुसार बालबालिकालाई हिंसा र दुर्व्यवहार गर्ने व्यक्तिहरूमा धेरैजसो आफ्नै बुबाआमा, दाजुभाइ, दिदीबहिनी तथा परिवारका अन्य सदस्यहरू वा विद्यालयका शिक्षक पर्दछन् । अनुशासनको नाममा बालबालिकाप्रति हिंसा र दुर्व्यवहार हुने गरेको छ । त्यसैले सर्वप्रथम अभिभावकले हिंसा र दुर्व्यवहारबाट हुने असर र सकारात्मक अनुशासनका तौरतरिका सिक्न जरुरी छ । धेरैजसो यौन हिंसा तथा दुर्व्यवहार पनि चिनजानकै व्यक्तिबाट हुने पाइएको छ । अभिभावकले बालबालिकाको संरक्षणको लागि बालबालिकालाई सधैं आफ्नो निगरानीमा राख्नुपर्छ र बालबालिकालाई यौन हिंसा र दुर्व्यवहारबारे सिकाउनुपर्छ । बालबालिकाले आफ्नो समस्या बताउन सक्ने सम्बन्ध बनाउनुपर्छ । यसबाहेक बालबालिकाप्रतिको हिंसा र दुर्व्यवहार न्यूनीकरणका लागि निम्न कुरामा ख्याल गर्नुपर्दछ :

- आफ्ना बालबालिका कहाँ छन्, कोसँग छन् र के गर्दै छन् भन्ने कुराको हेक्का राख्ने (साना बालबालिकामाथि निगरानी राख्ने) एवम् उनीहरूको सुरक्षासम्बन्धी जिम्मेवारी लिनुपर्छ ।
- बालबालिकालाई आफ्नो विचार, भावना र मनमा लागेका कुराहरू व्यक्त गर्न हौसला दिनुपर्छ । यसका लागि दैनिक निश्चित समय छुट्याउनु पर्छ ।
- आफ्नो रिस बालबालिकामा पोख्नु हुँदैन । आफ्नो मानसिक स्वास्थ्य वा व्यवहारको पुनरावलोकन तथा नियन्त्रण गर्नुपर्छ ।
- बालबालिकाका कुनै क्रियाकलापले आफूलाई रिस उठेमा नबोल्ने वा लामो लामो श्वास फेर्ने, दशसम्म गन्ती गर्ने, ध्यान गर्ने, बालबालिकाको विकासात्मक चरण नै यस्तै हो भन्ने बुझेर आफूलाई नियन्त्रण गर्ने गर्नुपर्दछ ।
- बालबालिकालाई उमेरअनुसार आफू सुरक्षित हुने तरिकाहरू बताउने, कथाको माध्यमबाट बच्ने तरिकाहरू बुझ्ने उमेरदेखि नै भन्ने गर्नुपर्दछ ।
- विद्यालयमा आफ्ना बालबालिका सुरक्षित छन् छैनन् निरीक्षण गर्ने र हिंसा दुर्व्यवहार भएको जानकारी भएमा पैसा नलाग्ने १०९८ मा फोन गरेर उजुरी दिनुपर्छ ।
- आफ्ना बालबालिकाका कस्ता व्यक्तिहरूसँग नजिक छन् ख्याल गर्दै नजिकका व्यक्तिहरूबाट हुनसक्ने व्यवहारप्रति चनाखो रहनुपर्छ । केही व्यक्तिहरूले बालबालिकासँग नजिक हुने, धेरै माया देखाउने, उपहार दिने, विशेष ध्यान दिने वा गोप्य कुरा राख्न आग्रह गर्ने जस्ता व्यवहारमार्फत विश्वास जित्ने प्रयास गर्न सक्छन् । यस्तो व्यवहारको उद्देश्य कहिलेकाहीँ बालबालिकालाई नियन्त्रणमा लिनु वा पछि दुर्व्यवहार वा शोषण गर्न सजिलो बनाउने हुन पनि सक्छ । यस्ता क्रियाकलापबाट बचाउन बालबालिकासँग निम्न प्रश्नहरू सोध्न सकिन्छ :
 - तिमीलाई कसैले हाम्रो बिचको यो कुरा अरू कसैसँग नगर भन्नु भएको थियो ?
 - तिमीलाई कसैको व्यवहारले अप्ठ्यारो महसुस भएको थियो ?
 - तिमीलाई कसैले अरूलाई भन्दा बढी माया गर्ने, वा उपहार दिने, वा नजिक हुने व्यवहार गर्ने गरेको थियो ?

- बालबालिकालाई शरीरका निजी अङ्गहरूको बारेमा उमेरअनुसार बुझाउनुपर्छ र ती अङ्गहरूमा अरु कसैले छुन नहुने कुरा सिकाउनुपर्छ । आवश्यक स्याहारका क्रममा आमाबाबु वा स्वास्थ्य परीक्षणका क्रममा स्वास्थ्यकर्मीले मात्र छुन सक्ने कुरा पनि स्पष्ट पार्नुपर्छ । यदि कसैले असहज महसुस हुने गरी छोटो, हेर्न खोज्यो वा कुनै अनुचित व्यवहार गर्‍यो भने बालबालिकाले तुरुन्तै आफ्ना आमाबाबु वा विश्वासिलो वयस्कलाई भन्नुपर्छ भन्ने विश्वास दिलाउनुपर्छ । यदि बालबालिकाले कुनै प्रकारको यौन दुर्व्यवहार वा अनुचित व्यवहारबारे जानकारी दिएमा त्यसलाई गम्भीरतापूर्वक सुन्नुपर्छ, उल्टै बालबालिकालाई दोष दिनु हुँदैन । आवश्यक सहयोग तथा परामर्शका लागि सम्बन्धित स्वास्थ्य, मनोसामाजिक वा बालसंरक्षण सेवासँग सम्पर्क गर्नुपर्छ ।
- विद्यालयमा भएको बालकलवहरूलाई सक्रिय गर्ने वा बालसंरक्षणको बारेमा सचेतना जगाउन सहकार्य गर्ने गर्नुपर्दछ ।
- स्थानीय तहमा पालिकादेखि वार्डसम्म बालअधिकार समितिहरू बनेको हुन्छ । बालबालिकाका संरक्षणका विषय सम्बोधन र समन्वय गर्न स्थानीय तहमा बालकल्याण अधिकारी रहेको हुन्छ । आवश्यक रूपमा यस्ता समितिसँग तथा बालकल्याण अधिकारीसँग बहुक्षेत्रीय सेवा र समन्वयका लागि सहकार्य वा सम्पर्कमा रहने गर्नुपर्दछ ।

कानुनी आधार

- संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय बालअधिकारको महासन्धि (सन् १९८९) धारा २, १९, ३४, ३५ र ३६ मा हिंसा तथा दुर्व्यवहारबाट संरक्षणसम्बन्धी उल्लेख छ । जसअनुसार राज्यले बालबालिकालाई यौन दुर्व्यवहार वा शोषणलगायत शारीरिक तथा मानसिक यातना र हेलाबाट जोगाउने प्रतिबद्धता जाहेर भएकाले कसैले यस्तो काम गरेमा अपराध हुन्छ ।
- नेपालको संविधान, २०७२ भाग १ को धारा ३९ मा बालबालिकाको हक उल्लेख भएअनुसार कुनै पनि बालबालिकालाई घर, विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन पाइँदैन ।
- बालबालिकाले सहमति दिएको वा यौन आकर्षण गरेको, यौन उत्प्रेरणा जगाएको वा स्वयं सक्रिय भएको भन्ने तर्कहरू बालयौन दुर्व्यवहार तथा शोषणका घटनामा मान्य हुँदैनन् ।
- मुलुकी अपराध संहिता दफा २०(ग) मा लेखिएको छ, “बालबालिकासँग लिएको मञ्जुरीलाई मञ्जुरी मानिने छैन ।”
- “बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५”को दफा ६६(२)अनुसार देहायबमोजिमको कार्य गरेमा बालबालिका विरुद्धको हिंसा गरेको मानिन्छ र सो कार्य गर्ने गराउने व्यक्ति वा संस्था सजायका भागिदार हुने छन् :
 - (क) धूम्रपान, मद्यपान वा जुवा, तास जस्ता कुलतमा संलग्न गराउने,
 - (ख) बालबालिकाका लागि खोलिएका डान्स बार, क्यासिनो जस्ता मनोरञ्जनस्थलमा प्रवेश वा प्रयोग गराउने,
 - (ग) बालिगहरूका लागि भनी तोकिएका चलचित्र, अन्य श्रव्यदृश्य जस्ता सामग्री देखाउने,

- (घ) घर, विद्यालय वा जुनसुकै स्थानमा शारीरिक वा मानसिक दण्ड दिने वा अपमानित व्यवहार गर्ने,
- (ङ) शारीरिक चोटपटक वा असर पुर्याउने, आतङ्कित बनाउने वा धम्क्याउने, तिरस्कार, उपेक्षा, भेदभाव, बहिष्कार वा घृणा गर्ने, एकल्याउने वा मानसिक पीडा दिने,
- (च) विद्युतीय वा अन्य माध्यम प्रयोग गरी सताउने, कष्ट दिने,
- (छ) राजनीतिक प्रयोजनका लागि सङ्गठित गर्ने वा, हडताल, बन्द, चक्काजाम, धर्ना वा जुलुसमा प्रयोग गर्ने,
- (ज) गैरकानुनी थुना, कैद, कारावास वा नजरबन्दमा राख्ने, नेल, हतकडी लगाउने,
- (झ) क्रूर अमानवीय व्यवहार गर्ने वा यातना दिने
- (ञ) सनातन, कुनै कीर्तिमानी कार्य वा कुनै धार्मिक वा सांस्कृतिक कार्यको लागि बाहेक, भिक्षा माग्न लगाउने वा सन्यासी, भिक्षु, फकिर वा अन्य कुनै भेष धारण गर्न लगाउने,
- (ट) जबरजस्ती अनाथ घोषणा गर्ने वा अनाथको रूपमा दर्ता गराउने,
- (ठ) भाकल, धार्मिक वा अन्य कुनै अभिप्रायले कसैको नाममा चढाउने वा समर्पण गर्ने वा परम्परा, संस्कृति, रीतिरिवाजको नाममा कुनै प्रकारको हिंसा, विभेद, हेला वा बहिष्कार गर्ने वा उपहासको पात्र बनाउने,
- (ड) जादु वा सर्कसमा लगाउने,
- (ढ) कसुरजन्य कार्य गर्न सिकाउने, तालिम दिने वा त्यस्तो कार्यमा लगाउने,
- (ण) बालबालिकाको विवाह तय गर्ने वा बालबालिकासँग विवाह गर्ने वा गराउने,
- (त) प्रचलित कानून विपरीत बालबालिकाको अङ्ग भित्रिने,
- (थ) औषधी वा अन्य कुनै परीक्षणको लागि बालबालिकालाई प्रयोग गर्ने,
- (द) कानूनबमोजिम बाहेक बालगृहमा राख्ने ।
- “बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५”को दफा ६६(३)अनुसार देहायबमोजिमको कार्य गरेमा बालबालिका विरुद्धको यौन दुर्व्यवहार गरेको मानिन्छ र सो कार्य गर्ने गराउने व्यक्ति वा संस्था सजायका भागिदार हुने छन् :
- (क) अश्लील चित्र, श्रव्यदृष्य वा यस्तै किसिमका अन्य सामग्री देखाउने वा देखाउन लगाउने वा अश्लील तथा यौनजन्य आचरण वा व्यवहार भल्कने अभिव्यक्ति वा हाउभाउ प्रदर्शन गर्ने वा बाल अश्लिलता प्रदर्शन गर्ने वा गराउने,
- (ख) बालबालिकाको वास्तविक वा काल्पनिक अश्लील चित्र वा श्रव्यदृष्य सामग्री वितरण गर्ने, भण्डारण गर्ने वा त्यस्ता सामग्री प्रयोग गर्ने,
- (ग) यौनजन्य क्रियाकलापका लागि प्रस्ताव गर्ने, फकाउने, दबाव दिने वा धम्काउने,

- (घ) अश्लील कार्य तथा सामग्री निर्माणमा प्रयोग गर्ने,
- (ङ) यौनजन्य मनसायले शरीरको संवेदनशील अङ्गमा स्पर्श गर्ने, चुम्बन गर्ने, समाउने, अङ्कमाल गर्ने वा आफ्नो वा अरू कसैको शरीरको संवेदनशील अङ्ग छुन वा समाउन लगाउने वा यौनजन्य मनसायले बेहोस पार्ने वा यौनजन्य अङ्ग प्रदर्शन गर्ने वा गर्न लगाउने, कामवासना वा यौन उत्तेजना उत्पन्न गर्न बालबालिकालाई प्रयोग गर्ने वा गराउने,
- (छ) यौन सन्तुष्टि प्राप्त गर्न बालबालिकालाई प्रयोग गर्ने वा गराउने,
- (ज) बालयौन शोषण गर्ने वा गराउने,
- (झ) यौनजन्य सेवा उपलब्ध गराउने उद्देश्यले बालबालिकाको प्रयोग गर्ने वा गराउने,
- (ञ) यौन दुर्व्यवहार गर्ने उद्देश्यले बालबालिकाको प्रयोग गर्ने वा गराउने,
- (ट) वेश्यावृत्ति वा अन्य यौनजन्य कार्यमा प्रयोग गर्ने ।

जाठनैपर्ने तथ्यहरू

- बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक, भाषिक विकासमा गम्भीर नकारात्मक असर पर्ने खालका काम, व्यवहार, भाषाको प्रयोग गर्नुलाई हिंसा र दुर्व्यवहार मानिन्छ ।
- हिंसा तथा दुर्व्यवहारमा हुर्किएका बालबालिकाको व्यवहार माया, सद्भाव र हौसला पाएका बालबालिकाको व्यवहारभन्दा फरक हुन्छ । यस्ता बालबालिकामा हीनता भाव, बदलाको भाव, दुखीपन, डरत्रास, अन्तरमुखी स्वभाव, कम आत्मविश्वास र कमजोर मनोबल हुन्छ ।
- विभिन्न अध्ययनअनुसार बालबालिकालाई हिंसा र दुर्व्यवहार गर्ने व्यक्तिहरूमा आफ्नै बुबाआमा, दाजुभाइ, दिदीबहिनी तथा परिवारका अन्य सदस्यहरू र विद्यालयका शिक्षक पनि हुने गरेका देखिन्छन् । अनुशासनको नाममा बालबालिकाप्रति हिंसा र दुर्व्यवहार हुने गरेको छ । त्यसैले सर्वप्रथम अभिभावकले हिंसा र दुर्व्यवहारबाट हुने असर र सकारात्मक अनुशासनका तौरतरिका सिक्न जरुरी छ ।
- यौन हिंसा तथा दुर्व्यवहार पनि चिनजानकै व्यक्तिबाट धेरै हुने पाइएको छ । अभिभावकले बालबालिकाको संरक्षणका लागि बालबालिकालाई सधैं आफ्नो निगरानीमा राख्नुपर्छ र बालबालिकालाई यौन हिंसा र दुर्व्यवहारबारे सचेत बनाउनुपर्छ ।
- बालबालिकामाथि हिंसा र दुर्व्यवहार गर्नेहरू कानुनी सजायका भागिदार हुन्छन् ।

खण्ड-ख सहजीकरण निर्देशिका

उद्देश्य: बालबालिकालाई हिंसा र दुर्व्यवहारबाट हुने नकारात्मक असर पहिचान गरी सुरक्षात्मक उपायहरू अपनाउन सक्षम हुने छन् ।

सहजकर्ताले अगाडिको पाठमा के सिकेका थियौं र आफू र घर परिवारमा के के परिवर्तन गर्नुभयो भनी पुनरावलोकन गर्नुहोस् । यस सम्बन्धमा केही काम गर्नुभएका अभिभावकको प्रशंसा गर्दै बाँकीलाई उत्प्रेरित गर्नुहोस् ।

स स्थानीय ज्ञान तथा सकारात्मक चलन

सहजकर्ताले आजको विषयको छोटो परिचय दिएपछि अभिभावकहरूसँग निम्नानुसार प्रश्न गरी छलफल गर्नुहोस् । अभिभावकका उत्तरहरूलाई सकारात्मक तरिकाले स्वीकार गर्नुहोस् । सहभागीले बोलेपछि ताली बजाउने, आँखा जुधाएर, हँसिलो मुख लगाएर उनीहरूको बोलीलाई सही थाप्ने गर्नुहोस् । साथै छलफलमा आफूले जानेका स्थानीय कुराहरू पनि थप्दै जानुहोस् ।

हाम्रो समुदायमा बालबालिकाप्रति कस्ता प्रकारका हिंसा र दुर्व्यवहार भएको पाइन्छ ? यसबाट उनीहरूलाई सुरक्षित गर्न के कस्ता कार्य गर्ने चलनहरू छन् ?

अघिल्ला सहभागीहरूले भन्नुभएका कुरा वा शब्दहरूलाई दोहोर्‍याएर उहाँले भन्नुभए जस्तै अरू थप कुराहरू के के होलान् ? भनेर पछि बोल्नेलाई उत्प्रेरित गर्नुहोस् ।

स समस्या विश्लेषण

क्रियाकलाप

१. सबै सहभागीलाई आँखा चिम्लिन लगाउनुहोस् ।
२. आफू सानो हुँदा भोगेको कुनै हिंसा वा दुर्व्यवहारको घटना सम्झन लगाउनुहोस् ।
३. सो घटना हुँदा कस्तो अनुभव भयो ? त्यसले आफ्नो जीवनमा र अभिभावकको रूपमा आफ्नो व्यवहारमा कस्तो असर गऱ्यो सोच्न भन्नुहोस् ।

आफ्नो अनुभव सुनाउन चाहने सहभागीहरू एक दुई जनालाई सो घटना र त्यसको प्रभावबारे बोल्न दिनुहोस् । सबैलाई घटना सुनाउन बाध्य नपार्नुहोस् । कतिपय घटना सुनाउन अनुपयुक्त पनि हुनसक्छन् ।

वर्तमान अभिभावकत्व सिप, सकारात्मक अभ्यास र समाधानमुखी छलफलमा केन्द्रित गराउनुहोस् । बालबालिकामा कुनै असहजता देखिएमा उनीहरूलाई दिनुपर्ने सहयोगको बारेमा स्पष्ट जानकारी दिनुहोस् ।

स सन्देश

सहजकर्ताले “आज हाम्रो नानी/बाबुले के भनिरहेका छन् ? सुन्नुहोस् त” भनेर सबैलाई शान्त हुन अनुरोध गर्नुहोस् । बालसन्देशलाई सबैले सुन्ने गरी पढ्नुहोस् वा पढ्न सक्ने अभिभावकलाई पढ्न दिनुहोस् ।

बालसन्देश : मलाई प्रारम्भिक बाल्यावस्थामा हिंसा र दुर्व्यवहारबाट बचाउनुभयो भने मात्र अविष्यमा म असल मान्छे बन्न सक्छु ।

सहभागीहरूलाई उपलब्ध भएका कार्डको सङ्ख्या (कम्तीमा ३ समूह)अनुसार समूहमा विभाजन गर्नुहोस् । सबै समूहलाई यहाँ प्रस्तुत चित्र देखाउनुहोस् । समूहमा चित्रले देखाएका विषयमा छलफल गर्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक समूहबाट “चित्रमा के के देख्नुभयो ?” भन्न लगाउनुहोस् ।

सहजकर्ताले अध्ययन सामग्रीमा भएको हिंसा र दुर्व्यवहारबाट बालबालिकाको सुरक्षा र संरक्षणका विषयमा अध्ययन गर्नुहोस् । सहभागीको स्तरअनुसार अध्ययन सामग्रीको विषयलाई सरल रूपमा र आवश्यक परे स्थानीय भाषामा स्पष्ट गरिदिनुहोस् । अभिभावकलाई आफूले जानेका तथ्यहरू पनि बताउन दिनुहोस् ।

यो चरणको अन्तमा निम्न मुख्य सन्देश पढेर सुनाउनुहोस् :

- बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक, भाषिक विकासमा गम्भीर नकारात्मक असर पर्ने खालका काम, व्यवहार, भाषाको प्रयोग गर्नुलाई हिंसा र दुर्व्यवहार मानिन्छ ।
- हिंसा तथा दुर्व्यवहारमा हुर्किएका बालबालिकाको व्यवहार माया, सद्भाव र हौसला पाएका बालबालिकाको व्यवहारभन्दा फरक हुन्छ । यस्ता बालबालिकामा हीनता भाव, बदलाको भाव, दुखीपन, डरत्रास, अन्तरमुखी स्वभाव, कम आत्मविश्वास र कमजोर मनोबल हुन्छ ।

- विभिन्न अध्ययनअनुसार बालबालिकालाई हिंसा र दुर्व्यवहार गर्ने व्यक्तिहरूमा आफ्नै बुबाआमा, दाजुभाइ, दिदीबहिनी तथा परिवारका अन्य सदस्यहरू र विद्यालयका शिक्षक पनि हुने गरेका देखिन्छन् । अनुशासनको नाममा बालबालिकाप्रति हिंसा र दुर्व्यवहार हुने गरेको छ । त्यसैले सर्वप्रथम अभिभावकले हिंसा र दुर्व्यवहारबाट हुने असर र सकारात्मक अनुशासनका तौरतरिका सिक्न जरुरी छ ।
- यौन हिंसा तथा दुर्व्यवहार पनि चिनजानकै व्यक्तिबाट धेरै हुने पाइएको छ । अभिभावकले बालबालिकाको संरक्षणका लागि बालबालिकालाई सधैं आफ्नो निगरानीमा राख्नुपर्छ र बालबालिकालाई यौन हिंसा र दुर्व्यवहारबारे सचेत बनाउनुपर्छ ।
- बालबालिकामाथि हिंसा र दुर्व्यवहार गर्नेहरू कानुनी सजायका भागिदार हुन्छन् ।

स सङ्कल्प

सहभागीहरूलाई अब यी सिपहरू सिकेर कहाँ कहाँ, के के गर्नुहुन्छ, सोध्नुहोस् र आ-आफ्नो योजना बनाउन लगाउनुहोस् । अभिभावकबाट आएका कुरालाई आत्मसाथ तथा समन्वय गर्दै निम्नानुसार सम्भाउनुहोस् । के गर्ने भन्ने सम्बन्धमा उहाँहरूकै योजनालाई प्राथमिकता दिनुहोस् ।

म बालबालिकालाई कहिल्यै पनि दुर्व्यवहार गर्दैन ।

म बालबालिकालाई अरूले दुर्व्यवहार गरेका भए राम्रा व्यवहार गर्न सिकाउँछु ।

म कुनै पीडित बालबालिका भएमा कानुनी सहयोग लिन सिकाउँछु ।

स समीक्षा

सहभागीहरूलाई समूहमै बसाउनुहोस् । कुनै एक समूहमा बल फाल्नुहोस् । जसले बल समाउँछ, सो सहभागीलाई आज सिकेका मुख्य कुरा बताउन लगाउनुहोस् । सिकाइका मुख्य मुख्य कुराहरू सहभागीहरूबाट व्यक्त नभएसम्म यो प्रक्रिया दोहोर्‍याउनुहोस् ।

मलाई प्रारम्भिक बाल्यावस्थामा हिंसा र दुर्व्यवहारबाट बचाउनु भयो
भने मात्र भविष्यमा म असल मान्छे बन्न सक्छु ।

(२१) हिंसा र दुर्व्यवहारबाट बालबालिकाको सुरक्षा

उद्देश्य: बालबालिकालाई हिंसा र दुर्व्यवहारबाट हुने नकारात्मक असर पहिचान गरी सुरक्षात्मक उपायहरू अपनाउन सक्षम हुने छन् ।

स स्थानीय ज्ञान तथा सकारात्मक चलन

अभिभावकहरूसँग निम्नानुसार प्रश्न गरी छलफल गर्नुहोस् :

हाम्रो समुदायमा बालबालिकाप्रति कस्ता प्रकारका हिंसा र दुर्व्यवहार भएको पाइन्छ ? यसबाट उनीहरूलाई सुरक्षित गर्न के कस्ता कार्य गर्ने चलनहरू छन् ?

स समस्या विश्लेषण

क्रियाकलाप

१. सबै सहभागीलाई आँखा चिम्लिन लगाउनुहोस् ।
२. आफू सानो हुँदा भोगेको कुनै हिंसा वा दुर्व्यवहारको घटना सम्झिन लगाउनुहोस् ।
३. सो घटना हुँदा कस्तो अनुभव भयो ? त्यसले आफ्नो जीवनमा र अभिभावकको रूपमा आफ्नो व्यवहारमा कस्तो असर गऱ्यो सोच्न भन्नुहोस् ।

आफ्नो अनुभव सुनाउन चाहने सहभागीहरू एक दुई जनालाई सो घटना र त्यसको प्रभावबारे बोल्न दिनुहोस् । सबैलाई घटना सुनाउन बाध्य नपार्नुहोस् । कतिपय घटना सुनाउन अनपयुक्त पनि हुनसक्छन् ।

स सन्देश

सहजकर्ताले अध्ययन सामग्रीमा भएको हिंसा र दुर्व्यवहारबाट बालबालिकाको सुरक्षा र संरक्षण अध्ययन गरेर यसबारे बुझाइ स्पष्ट गरिदिनुहोस् ।

यसपछि, सहभागीहरूलाई चित्रकार्ड अवलोकन गराउनुहोस् र चित्रमा छलफल गराउनुहोस् ।

निम्न मुख्य सन्देशहरू पढेर सुनाउनुहोस् :

■ बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक, भाषिक विकासमा गम्भीर नकारात्मक असर पर्ने खालका काम, व्यवहार, भाषाको प्रयोग गर्नुलाई हिंसा र दुर्व्यवहार मानिन्छ ।

■ हिंसा तथा दुर्व्यवहारमा हुर्किएका बालबालिकाको व्यवहार माया, सद्भाव र हौसला पाएका बालबालिकाको व्यवहारभन्दा फरक हुन्छ । यस्ता बालबालिकामा हीनता भाव, बदलाको भाव, दुखीपन, डरत्रास, अन्तरमुखी स्वभाव, कम आत्मविश्वास र कमजोर मनोबल हुन्छ ।

■ विभिन्न अध्ययनअनुसार बालबालिकालाई हिंसा र दुर्व्यवहार गर्ने व्यक्तिहरूमा धेरैजसो आफ्नै बुबाआमा, दाजुभाइ, दिदीबहिनी तथा परिवारका अन्य सदस्यहरू र विद्यालयका शिक्षक पनि हुने गरेका देखिन्छन् । अनुशासनको नाममा बालबालिकाप्रति हिंसा र दुर्व्यवहार हुने गरेको छ । त्यसैले सर्वप्रथम अभिभावकले हिंसा र दुर्व्यवहारबाट हुने असर र सकारात्मक अनुशासनका तौरतरिका सिक्न जरुरी छ ।

■ यौन हिंसा तथा दुर्व्यवहार पनि चिनजानकै व्यक्तिबाट धेरै हुने पाइएको छ । अभिभावकले बालबालिकाको संरक्षणको लागि बालबालिकालाई सधैं आफ्नो निगरानीमा राख्नुपर्छ र बालबालिकालाई यौन हिंसा र दुर्व्यवहारबाट बच्ने तरिका सचेत बनाउनुपर्छ ।

■ बालबालिकामाथि हिंसा र दुर्व्यवहार गर्नेहरू कानुनी सजायका भागिदार हुन्छन् ।

स सङ्कल्प

सहभागीहरूलाई अब यी सिपहरू सिकेर कहाँ कहाँ, के के गर्नुहुन्छ ? सोध्नुहोस् ।

स समीक्षा

कुनै समूहमा बल फाल्नुहोस् र जसले बल समाउँछ, सो सहभागीलाई आजका सिकेका मुख्य कुरा बताउन लगाउनुहोस् ।